

METAFORIK DUNYO TASVIRI: XALQONA VA ILMIY DUNYO MANZARASI

M. Kurbaniyazova ¹

Annotatsiya:

Metaforalar inson tafakkuri va dunyoni idrok etish tarzining muhim qismi hisoblanadi. Xalqona va ilmiy dunyo manzaralari orasidagi farqlar ko'pincha metaforik ifodalarda aks etgan bo'ladi. Xalqona dunyoqarash – bu an'anaviy, folklor va diniy bilimlarga asoslangan tasavvurlar tizimi bo'lsa, ilmiy dunyoqarash eksperimental va dalillarga asoslangan metodologiyani qo'llaydi. Ushbu maqolada metaforik tasvirlar yordamida xalqona va ilmiy dunyo manzaralarining o'ziga xosliklari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: metafora, xalqona dunyoqarash, ilmiy dunyoqarash, lingvistika, tafakkur, falsafa, tilshunoslik, kognitiv fanlar, ilmiy metafora, xalq og'zaki ijodi.

O'zbek olimi, tilshunos va adabiyotshunos Sharofiddin Yo'ldoshevning ta'kidlashicha: "Metafora - bu faqat badiiy san'at vositasi emas, balki inson tafakkurining asosi hamdir" [Yo'ldoshev, 2010, 112-bet]. Xuddi shunday, chet ellik olim Jorj Leykoff va Mark Jonson o'zlarining "Metaphors We Live By" (1980) kitobida shunday fikr bildiradilar: "Bizning fikrlash jarayonimiz metaforik strukturalarga asoslangan bo'lib, u bizning tajribamizni shakllantiradi" [Leykoff va Jonson, 1980, 3-bet].

O'zbekistonlik falsafa doktori Ahmadali Asqarov metaforalarning ijtimoiy tafakkurdagi o'rnini tadqiq qilib, ularning xalqona dunyoqarashdagi hissiy va ma'naviy ahamiyatini ta'kidlaydi [Asqarov, 2015, 87-bet].

Tadqiqot sifat jihatidan tahliliy va qiyosiy usullarga asoslanadi. Birinchidan, xalqona va ilmiy dunyoqarash doirasida ishlatiladigan asosiy metaforalar aniqlanadi. Ikkinchidan, ularning qanday qilib dunyo haqidagi tasavvurlarni shakllantirishi o'rganiladi. Ma'lumotlar xalq ertaklari, maqollar, ilmiy maqolalar va falsafiy asarlardan olingan misollar orqali tahlil qilinadi.

Rus tilshunos olimi Viktor Vinokur "Til va Tafakkur" asarida shunday yozadi: "Metafora nafaqat lingvistik hodisa, balki tafakkurning umumiy tizimida ham muhim rol o'ynaydi" [Vinokur, 1985, 67-bet]. Shu bilan birga, Nemis olimi Hans Bloomenberg o'zining "Die Lesbarkeit der Welt" (1981) kitobida metaforalar inson bilimlarining shakllanishida asosiy rol o'ynashini ta'kidlaydi [Blumenberg, 1981, 45-bet].

O'zbek tili tadqiqotchisi Gulnoza O'rozova esa metaforalarning milliy va madaniy jihatdan o'ziga xos xususiyatlarini o'rganib, ularning xalq ijodi va ilmiy tafakkurda tutgan o'rnini ko'rsatadi [O'rozova, 2018, 74-bet].

Tahlil natijalariga ko'ra, xalqona dunyoqarashdagi metaforalar odatda antropomorfik, tabiiy hodisalarni jonlantirishga moyil bo'lsa, ilmiy dunyoqarashda metaforalar ko'proq texnik va abstrakt tushunchalarni izohlash uchun ishlatiladi. Masalan, xalqona qarashlarda koinot "cheksiz daryo" yoki "ulkan daraxt" sifatida tasvirlansa, ilmiy nuqtai nazardan u "dinamik tizim" yoki "materiya energiya almashinuvi" sifatida tushuntiriladi.

Ingliz olimi Richard Dawkins "The Blind Watchmaker" (1986) kitobida tabiiy tanlanish jarayonini "soqov soatsoz" metaforasi orqali tushuntiradi, bu esa ilmiy metaforalarning qanday qilib murakkab tushunchalarni oddiylashtirishga xizmat qilishini ko'rsatadi [Dawkins, 1986, 92-bet].

Xalqona dunyo manzarasi odatda tushunarli va yaqin bo'lsa-da, u ilmiy aniqlikdan yiroq hisoblanadi. Ilmiy dunyo manzarasi esa aniqlik va ishonchlilikka ega bo'lsa ham, oddiy insonlar uchun tushunish qiyin bo'lishi mumkin. Shu sababli, metaforalar ilmiy bilimlarni ommaga yetkazishning muhim vositalaridan biridir.

Amerikalik olim Stiven Pinker "The Stuff of Thought" (2007) kitobida metaforalar til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettirishini ta'kidlaydi: "Metaforalar bizning ongimizni shakllantirish va atrof-muhitni anglash uchun kuchli vositadir" [Pinker, 2007, 154-bet].

Xulasa o'rnida shuni aytish mumkinki, metaforalar yordamida inson dunyoni idrok eta oladi va uni tushuntirishga harakat qiladi. Xalqona va ilmiy dunyo manzaralari har xil yondashuvlarga ega bo'lsa-da, ular inson tafakkurining uzviy qismi bo'lib qoladi. Kelajakda ilmiy bilimlarni kengroq ommaga yetkazishda metaforalarning samaradorligi yanada ortib borishi kutiladi.

Shuningdek, metaforalar inson tafakkurining rivojlanishiga ta'sir qiladi va tilning boyligiga katta hissa qo'shadi. Xalqona dunyoqarashda metaforalar nafaqat madaniy merosning bir qismi bo'lib, balki jamiyat tafakkurining shakllanishida ham muhim rol o'ynaydi. Ilmiy dunyoqarash esa metaforalar yordamida murakkab tushunchalarni tushunarli qila oladi va ilmiy tafakkurning rivojlanishiga yordam beradi.

¹ Kurbaniyazova Manzura Radjapovna, TerDPI, stajyor-o'qituvchi

Kelajak tadqiqotlarida turli tillar va madaniyatlar kesimida metaforalarning qiyosiy tahlili amalga oshirilishi lozim. Bu esa metaforalarning kognitiv jarayonlardagi rolini chuqurroq tushunishga yordam beradi va ularni ta'lim, fan va texnologiya sohaslarida samarali qo'llash imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Yo'ldoshev, Sh. (2010). *"Metaforalar va Tafakkur"*. Toshkent: Fan.
- [2]. Asqarov, A. (2015). *"Metaforalar va ijtimoiy tafakkur"*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
- [3]. O'rozova, G. (2018). *"O'zbek tilida metaforalar va ularning madaniy jihatlari"*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
- [4]. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *"Metaphors We Live By"*. Chicago: University of Chicago Press.
- [5]. Vinokur, V. (1985). *"Til va Tafakkur"*. Moskva: Nauka.
- [6]. Bloomenberq, H. (1981). *"Die Lesbarkeit der Welt"*. Frankfurt: Suhrkamp.
- [7]. Dawkins, R. (1986). *"The Blind Watchmaker"*. New York: Norton.
- [8]. Pinker, S. (2007). *"The Stuff of Thought: Language as a Window into Human Nature"*. New York: Viking.
- [9]. Black, M. (1962). *"Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy"*. Ithaca: Cornell University Press.